

สาวิตรีในมหากาพย์มหาภารตะ

ที่มาของเรื่องสาวิตรี

เรื่องสาวิตรีเป็นเรื่องแทรกหรือที่เรียกเป็นภาษาสันสกฤตว่า "อุปอาชยาน" (upakhyana) ในมหาภารตะ โดยปรากฏอยู่ในปติวรูตามาหาตมุขปรวในวนบรรพ (วนปรว) อันเป็นบรรพที่ 3 ของมหาภารตะ

มหาภารตะของอินเดียเป็นมหากาพย์ (Epic) ที่ยิ่งใหญ่และสำคัญเรื่องหนึ่งของโลก เนื้อหาสำคัญของเรื่องคือ การสู้รบครั้งยิ่งใหญ่ระหว่างกษัตริย์ 2 ตระกูล ซึ่งเป็นพี่น้องกัน ได้แก่ กษัตริย์เคาพกับกษัตริย์ปาณฑพสงครามนี้กินเวลา 18 วัน แต่ละฝ่ายต่างสูญเสียกำลังไพร่พลทหารและพรรคพวกญาติวงศ์กษัตริย์เป็นจำนวนมาก สงครามมหาภารตะนี้กระทำกันที่ทุ่งกุรุเกษตรเป็นสงครามที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของอินเดียที่เคยมีมา ซึ่งชาวอินเดียเชื่อว่าสงครามมหาภารตะเกิดขึ้นจริง แม้จะไม่มีหลักฐานบันทึกแน่นอนทางประวัติศาสตร์ ก็ยังปรากฏในรูปแบบของนิทาน (ตำนาน)¹ และมหาภารตะถือเป็นตัวแทนของเรื่องประเภทนิทานหรือตำนานที่เก่าแก่ที่สุด และถือเป็นแหล่งรวบรวมที่ใหญ่ที่สุดของเรื่องประเภทนี้² มหากาพย์มหาภารตะมีความยาวประมาณ 1 แสนโคลก หรือ 2 แสนบรรทัด ความยาวของเรื่องมหาภารตะนี้ นับเป็นความยาวประมาณ 8 เท่าของหนังสือมหากาพย์อันลือชื่อของกรีก 2 เรื่องคือ อิลีียด (Iliad) และโอดิสซีย์ (Odyssey) รวมกัน จึงถือเป็น

¹ ศักดิ์ศรี แยมันดดา, "มหาภารตะ," สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน 22 (2533):144357.

² Arthur A. Macdonell, A History of Sanskrit Literature (Delhi:Motilal Banarsidass, 1965), p.236.

กวีนิพนธ์ที่ยาวที่สุดเท่าที่ปรากฏในประวัติวรรณคดี³

ตามความเชื่อของชาวอินเดีย และตามหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์มหาภารตะเชื่อกันว่า พระมหาฤๅษีวยาสฤๅษณ์ไทวปายนเป็นผู้นิพนธ์มหากาพย์เรื่องนี้ แต่นักปราชญ์ทางภาษาและวรรณคดีสันสกฤตที่เป็นชาวตะวันตกมีความเห็นขัดแย้งกับชาวอินเดียว่าฤๅษีวยาสน่าจะเป็นผู้รวบรวมมากกว่า

คักดีศรี แย้มนิตดา มีความเห็นเกี่ยวกับผู้นิพนธ์มหากาพย์มหาภารตะว่าดังนี้

ว่าด้วยผู้แต่งเรื่องมหาภารตะซึ่งโดยชนบนิยมของอินเดียกล่าววามหาฤๅษี ชื่อวยาสเป็นผู้แต่งแต่เพียงผู้เดียวทั้ง 1 แสนโคลกนั้น พิเคราะห์ด้วยเหตุผลตามความเป็นจริงย่อมเป็นไปได้ เพราะงานนี้ยิ่งใหญ่มหึมาเกินกว่าที่คนคนเดียวจะทำได้สำเร็จ แม้จะใช้เวลาตลอดชั่วชีวิตก็ตาม ความจริงมหากาพย์เรื่องนี้มีคนแต่งเป็นตอนๆ ประมาณอย่างคร่าวๆ ก็มากกว่าร้อยคน จะกล่าวว่ามีกวีแต่งเป็นร้อยๆคนก็ได้ เหตุผลก็คือสำนวนภาษาที่วางทำนองในการเขียนและการใช้ศัพท์สันสกฤต มีความแตกต่างกันทั้งในด้านความเก่า-ใหม่ ความลึกซึ้ง ความไพเราะฝีมือในการแต่งที่ไม่สม่ำเสมอแสดงความลุ่มๆ ดอนๆ ในการใช้ภาษาและการดำเนินเรื่องตลอดจนความขัดแย้งในเนื้อหาสาระ บางตอนเป็นเครื่องชี้ชัดว่า ผู้แต่งมิใช่แต่เพียงคนเดียว แต่เป็นกวีหลาย ๆ คน ต่างยุคต่างสมัยช่วยกันแต่งเป็นตอน ๆ และใช้เวลาแต่งไม่น้อยกว่า 200 ปี อีกประการหนึ่ง มีประเด็นที่น่าคิด คือคำว่า "วยาส" ซึ่งเป็นชื่อฤๅษีผู้แต่งมหาภารตะนั้น ถ้าหากจะไม่ถือว่าคำนี้เป็นวิสามานยนาม หรือชื่อเฉพาะของบุคคลใดบุคคลหนึ่งแล้ว วยาส ในแง่ของวิสามานยนามหรือนามทั่วไปก็มีความหมายแปลว่าผู้รวบรวม (compiler) หรือผู้จัดทำเป็น

³ Ibid., p.237.

เล่มและเผยแพร่ (editor) ซึ่งโดยนัยนี้คำว่า วิชาส ก็ไม่จำเป็นต้องเป็นชื่อใคร แต่มีความหมายทั่วไปว่าผู้รวบรวมหรือบรรณาธิการนั่นเอง...⁴

มีผู้สันนิษฐานว่าเรื่องมหาภารตะคงจะแต่งขึ้นในราว 500 ถึง 500 ปีก่อนคริสต์ศักราช ในครั้งแรกคงจะมีความยาวเพียง 8,800 โศลก⁵ ต่อมามีการแทรกเรื่องราวต่างๆ ทั้งที่เป็นเรื่องทางประวัติศาสตร์ เทพปกรณัม นิทานกฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณี และปรัชญาสาขาต่างๆ เป็นต้น จนทำให้มีความยาวถึง 1 แสนโศลกดังที่เห็นในปัจจุบัน ซึ่งการแทรกเรื่องราวต่างๆ เข้ามานี้ได้มีผู้แต่งเสริมเข้ามาทีละเล็กทีละน้อยอย่างต่อเนื่อง โดยใช้ระยะเวลาตั้งแต่ศตวรรษที่ 4 ก่อนคริสต์ศักราชจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 4⁶ และการแทรกเรื่องเป็นทำนองเรื่องย่อยที่เรียกว่า อุปาขยาน นี้เป็นไปตามธรรมเนียมของอินเดียที่นิยมเล่านิทานซ้อนนิทาน⁷

ลักษณะคำประพันธ์ในมหาภารตะมีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง ร้อยแก้วใช้ในการเชื่อมข้อความบางตอน ส่วนร้อยกรองที่ใช้มีทั้งโศลก, ฉันท์โบราณ, ฉันท์ประเภทวรรณพฤต และฉันท์ประเภทมาตราพฤต โศลกและฉันท์ต่างๆ ของสันสกฤตมีฉันทลักษณ์บังคับครบ-ลหุ มิได้บังคับสัมผัสทั้งสัมผัสสนอวรรค สัมผัสในวรรค และสัมผัสเชื่อมระหว่างบทดังแบบแผนของไทย ดังนั้น การแทรกข้อความ ตำนานหรือเรื่องย่อยต่าง ๆ จึงสะดวก

⁴ ศักดิ์ศรี แยมันดดา, เรื่องเดิม, หน้า 14358.

⁵ Arthur A. Macdonell, op.cit., p.239.

⁶ M. Winternitz, A History of Indian Literature Vol.1 trans. S. Ketkar (New York: Russell & Russell, 1972), p.474.

⁷ สิทธา พินิจภูวดล และรื่นฤทัย สัจจพันธุ์, วรรณคดีเปรียบเทียบ (กรุงเทพฯ: กิ่งจันทร์การพิมพ์, 2531), หน้า 209.

ถึงแม้ว่าเนื้อเรื่องในมหาภารตะจะถูกแต่งเสริมยืดยาว จนเสียเอกภาพ แต่เนื้อเรื่องที่แท้จริงมีเนื้อหาเกี่ยวกับการสู้รบระหว่างกษัตริย์ 2 ตระกูล ซึ่งมีเนื้อเรื่องย่อดังนี้

เชื้อสายของกษัตริย์ภทรซึ่งเป็นโอรสของท้าวทฤษีนต์และนางศกุนตลา ได้สืบทอดจนถึงท้าววิจิตรวีรย์ ท้าววิจิตรวีรย์เป็นพระบิดาของท้าวธฤตราษฎร์ ซึ่งพระเนตรบอด กับท้าวปามทุ ท้าวธฤตราษฎร์มีมเหสีชื่อพระนางคานธารี มีโอรสองค์ใหญ่ชื่อ ทูรโยธน์ และโอรสองค์อื่นๆอีก 99 องค์ เจ้าชายทูรโยธน์ และอนุชานี้รวมเรียกว่า เจ้าชายเการพ ส่วนท้าวปามทุซึ่งขึ้นครองราชย์ต่อจากท้าววิจิตรวีรย์มีมเหสี 2 องค์ คือ พระนางกุนตี กับพระนางมาทรี มีโอรสซึ่งถือกำเนิดจากการที่พระนางกุนตีกับพระนางมาทรีได้รำยมนตร์อัญเชิญเทพลงมาเป็นพระสวามี เนื่องจากท้าวปามทุถูกฤษีตนหนึ่งสาปว่า ถ้ามีความสัมพันธ์ทางกายกับหญิงใดจะต้องสิ้นพระชนม์ พระนางทั้ง 2 องค์ได้ให้กำเนิดเจ้าชายปามทพรวม 5 องค์ ได้แก่ ยุธิษฐิระ, ภิมะ, อรชุน, นกุล และสหเทพ หลังจากท้าวปามทุสิ้นพระชนม์ พระนางมาทรีได้เข้ากองไฟตายตามพระสวามี พระนางกุนตีจึงต้องเลี้ยงดูโอรสทั้งห้า และด้วยเหตุที่เจ้าชายปามทพทั้งห้ายังเยาว์อยู่ ท้าวธฤตราษฎร์ ผู้พระเนตรบอดจึงต้องขึ้นครองราชย์แทน และเลี้ยงดูเจ้าชายปามทพทั้งห้าจนกว่าจะบรรลุนิติภาวะ จึงจะมอบราชสมบัติคืนให้แก่ยุธิษฐิระ เจ้าชายปามทพทั้งห้าได้ศึกษาศิลปศาสตร์ต่าง ๆ พร้อมกับพวกเจ้าชายเการพ ความเก่งกล้าของปามทพทั้งห้าเป็นที่อิจฉาริษยาของพวกเการพอย่างยิ่ง พวกเการพได้กลั่นแกล้งพวกปามทพต่าง ๆ นานา จนพวกปามทพต้องหลบภัยออกจากเมือง วันหนึ่งอรชุนชนะการประลองยิงธนูได้เจ้าหญิงกฤษณา (เทวราปที) ธิดาท้าวทฤษีนต์มาเป็นชายาของปามทพทั้งห้า หลังจากพิธีสุมพรของนางกฤษณา ท้าวธฤตราษฎร์ได้เชิญพวกปามทพกลับเมืองและได้แบ่งอาณาจักรให้ครองชื่อว่า นครอินทปรสิถ์ ซึ่งปามทพทั้งห้าปกครองบ้านเมืองอย่างร่มเย็นเป็นสุขและเจริญก้าวหน้า ทำให้ทูรโยธน์ เคียดแค้นริษยา มาก ทูรโยธน์จึงออกอุบายเชิญยุธิษฐิระมาเล่นการพนันสกกา จนยุธิษฐิระเสียทรัพย์สมบัติ บ้านเมือง อนุชานและมเหสี แต่ท้าวธฤตราษฎร์ได้มาไกล่เกลี่ยให้

พวกปาลทพเป็นอิสระ ระหว่างที่พวกปาลทพเดินทางกลับนครอินทรปรัสถ์
 ทูรโยธน์ได้ส่งคนมาทำยุทธิษฐิระ เล่นพนันสภาอีกครั้งหนึ่ง ยุทธิษฐิระรับคำท้าจึง
 กลับไปเล่นสภาอีกครั้ง ในที่สุดพวกปาลทพต้องถูกเนรเทศออกไปเดินป่าเป็น
 เวลา 12 ปี เมื่อขึ้นปีที่ 13 ต้องปลอมตนมิให้ใครจำได้แล้วจึงให้กลับมาเอา
 บ้านเมืองคืน พวกปาลทพทั้งห้าและมเหสีต้องเร่ร่อนเป็นเวลา 13 ปี เมื่อ
 ครบกำหนดระยะเวลาตามสัญญา พวกปาลทพได้กลับมาทวงบ้านเมืองคืน แต่
 ทูรโยธน์กลับตระบัดสัตย์ไม่ยอมคืนให้ การสงครามจึงเกิดขึ้น พระกฤษณะซึ่ง
 เป็นพระญาติของทั้ง 2 ฝ่ายได้ไกล่เกลี่ยอ้อมซอมแต่ไม่เป็นผล พระกฤษณะก็
 เข้าช่วยฝ่ายปาลทพโดยเป็นสารถีให้แก่อรชุน และให้กองทัพอันแข็งแกร่งของ
 พระองค์แก่ฝ่ายเคารพ การสงครามดำเนินอยู่ 18 วัน ณ ท้องทุ่งกุรุเกษตร ฝ่าย
 ปาลทพจึงได้รับชัยชนะและได้ครองอาณาจักรทั้งหมด แต่ไม่นานก็สละราชสมบัติ
 ออกเดินป่าเป็นวานปรัสถ์ กษัตริย์ปาลทพและมเหสีสิ้นพระชนม์ที่ละองค์ เหลือ
 อยู่เพียงยุทธิษฐิระ ซึ่งถูกลองใจเพื่อพิสูจน์ความดีงาม เหล่าทวยเทพจึงอัญเชิญ
 ขึ้นสู่สวรรค์ทั้งยังมีพระชนม์ชีพอยู่ ในที่สุดยุทธิษฐิระก็ได้ประทับอยู่บนสรวงสวรรค์
 พร้อมกับอนุชาและมเหสี

มหากาพย์แบ่งออกเป็นตอนๆ เรียกว่า บรรพ หรือเรียกเป็นภาษา
 สันสกฤตว่า ปรว มีด้วยกันทั้งสิ้น 18 บรรพ ได้แก่

1. อาทิบรรพ	ว่าด้วย	เรื่องราวเกี่ยวกับบรรพบุรุษ
ของกษัตริย์เคารพกับปาลทพ
2. สภาบรรพ	ว่าด้วย	การสร้างสภา และเหตุการณ์
ทั้งหลายที่เกิดขึ้นในสภา
3. วนบรรพ	ว่าด้วย	การใช้ชีวิตในป่าของพี่น้อง
ตระกูลปาลทพ
4. วิวาถบรรพ	ว่าด้วย	เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอาณาจักร
ของท้าววิวาถะ

5. อุทโยคบรรพ	ว่าด้วย	ความพยายามที่จะให้ฝ่ายปาลทพ และเการพคืบคืบกัน โดยไม่ต้องรบราฆ่าฟัน
6. ภิษมบรรพ	ว่าด้วย	ความเป็นผู้นำของแม่ทัพภิษมะ
7. โททรณบรรพ	ว่าด้วย	ความเป็นผู้นำของแม่ทัพโททรณ
8. กรรณบรรพ	ว่าด้วย	ความเป็นผู้นำของแม่ทัพกรรณะ
9. ศัลยบรรพ	ว่าด้วย	ความเป็นผู้นำของแม่ทัพศัลยะ
10. เสापติกบรรพ	ว่าด้วย	การแอบบุกเข้าไปยังที่พักของฝ่ายปาลทพ
11. สตรีบรรพ	ว่าด้วย	สตรีโสภกเสวราถึงผู้ตาย
12. ศานติบรรพ	ว่าด้วย	สันติภาพคืนสู่นครหัสตินาปุระ
13. อนุศาสนบรรพ	ว่าด้วย	การกล่าววสอน
14. อัสวเมธิกบรรพ	ว่าด้วย	การทำพิธีอัสวเมธของยુधिษเฐียร
15. อาศรมวาสิกบรรพ	ว่าด้วย	ชีวิตในอาศรมของท้าวธฤตราชภูร์ นางคานธารี และนางกุนตี
16. เมาสลบรรพ	ว่าด้วย	การใช้ตะบองเป็นอาวุธประหัตประหารกันในหมู่พี่น้องของพระกฤษณะ
17. มหาปรีสถานิกบรรพ	ว่าด้วย	การสละราชสมบัติเพื่อมุ่งหน้าจาริกแสวงหาวิเวกของพี่น้องปาลทพ
18. สวรรคโรหมิกบรรพ	ว่าด้วย	การขึ้นสวรรคต

และยังมีภาคผนวกอีก 1 เล่ม คือ คัมภีร์ทริวงค์ (ซิลทริวิศปรวนุ)

ซึ่งมีผู้ต่อเติมเข้ามาภายหลัง

เรื่องสาวตรีหรือสาวิตรยุพาชยานเป็นเรื่องย่อยเรื่องหนึ่งที่แทรกอยู่ในมหากาพย์มหาภารตะเช่นเดียวกับเรื่องศกุนตลาหรือศกุนตโลปาชยาน และ

เรื่องนลหรือนโลปาชยาน ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่นักศึกษาวรรณคดีไทย เรื่องย่อหรืออุปาทานเหล่านี้จะถูกแทรกอยู่ในบรรพต่าง ๆ กันไป สำหรับเรื่องสาวีตรีนี้แทรกอยู่ในวนบรรพอันเป็นบรรพที่ 3 และเป็นบรรพที่ยาวที่สุดในจำนวน 18 บรรพ โดยใช้ชื่อว่า ปติวรูตามาหาตมฺยปรูว แปลว่าตอนที่ว่าด้วยความประเสริฐของสตรีที่มีความจงรักภักดีต่อสามี

นิทานเรื่องของนางสาวีตรีแสดงให้เห็นถึงอำนาจแห่งความรัก และความจงรักภักดีของนางสาวีตรี ชายาของพระสัตยวาน เมื่อพระสัตยวานถูกพระยมคร่าเอาชีวิตไป นางสาวีตรีได้ติดตามใช้ความพยายามขอชีวิตของพระสวามีคืน ในที่สุดพระยมก็มอบชีวิตของพระสัตยวานคืนให้พร้อมทั้งให้พรอื่นๆ อีกหลายประการ

ชื่อของนางสาวีตรีนี้มีที่มาจากการที่ท้าวอศฺวตฺตี พระบิดาของนางสาวีตรี ทรงสวดมนต์บำเพ็ญตบะสรรเสริญพระนางสาวีตรี ซึ่งเป็นชายาของพระพรหมเป็นเวลาถึง 18 ปี พระนางสาวีตรีจึงประทานพรให้แก่ท้าวอศฺวตฺตีว่าจะมีบุตรซึ่งมีพระบุญญาธิการมาก่าเนติ หลังจากที่พระนางมาลีชายาของท้าวอศฺวตฺตีประสูติพระธิดา ท้าวอศฺวตฺตีและเหล่าพราหมณาจารย์จึงตั้งพระนามพระธิดาว่า "สาวีตรี" ตามพระนามของเทวีสาวีตรี เพื่อเป็นพระเกียรติยศแก่เทวี

...And as she had been bestowed with delight by the goddess Savitri by virtue of the oblations offered in honour of that goddess, both her father, and the Brahmanas named her Savitri.⁶

⁶ KrisnadvaipayanaVyasa, The Mahabharata of Krishna-DwaipayanaVyasa, Vol.3 (Vana Parva), trans. Kisari Mohan Ganguli (New Delhi:Munshiram Manoharlal Publishers., 1981), p. 571.

(และเนื่องจากเทวีสาวิตรีได้โปรดประทานพระธิดาให้ด้วยความพึงพอใจในพลีกรรมที่ได้ถวายแด่พระนาง, ทั้งพระราชบิดาและเหล่าพราหมณาจารย์ จึงขนานพระนามพระธิดาว่า สาวิตรี)

ที่มาของนิทานเรื่องสาวิตรีนี้ ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่ามีมาแต่สมัยใด จึงอาจจะสันนิษฐานได้แต่เพียงว่าเป็นเรื่องที่เล่าสืบต่อกันมาแต่โบราณ ซึ่งอาจมีมาตั้งแต่สมัยพระเวท ดังที่ M. Winternitz นักปราชญ์ชาวเยอรมัน ได้สรุปความรู้เกี่ยวกับเรื่องอายุของมหากาพย์มหาภารตะไว้ และได้กล่าวถึงอายุของเรื่องแทรกหรือตำนานต่าง ๆ ที่ปรากฏในมหาภารตะว่าสามารถย้อนกลับไปได้ถึงยุคพระเวท^๑

แม้ว่าไม่สามารถกำหนดอายุของนิทานเรื่องสาวิตรีได้แน่ชัด แต่ก็น่าจะเชื่อว่า เรื่องสาวิตรีคงเกิดขึ้นแล้วในยุคมหากาพย์ เนื่องจากในมหากาพย์รามายณะของฤๅษี वाल्मीकि ตอนที่นางสีดาได้อ้อนวอนขอติดตามพระรามไปอยู่ป่าด้วยนั้น นางสีดาได้อ้างถึงนางสาวิตรีที่ได้ติดตามพระสวามีออกไปป่าด้วย

To thy dear will am I resigned
In heart and body, soul and mind,
As Savitri gave all to one,
Satyavan, Dyumatsena's son.¹⁰

(ข้าขอมอบตัวถวายเพื่อความตั้งใจของท่าน
ด้วยหัวใจและร่างกาย, อวัยวะและจิตใจ
ตั้งสาวิตรีที่พลีทุกสิ่งทุกอย่าง
เพื่อสวามี, โอรสแห่งทรมิตเสน)

^๑ M. Winternitz, op.cit., p.474.

¹⁰ Valmiki, The Ramayan of Valmiki trans. Ralph T.H. Griffith (Varanasi-1, Vidya Vilas Press, 1963), p. 129.

ถึงแม้ว่าเรื่องราวอันเป็นเนื้อหาสำคัญของมหากาพย์ ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับสงครามอาจเกิดขึ้นก่อนเรื่องรามายณะ ซึ่งมีเนื้อหาสำคัญเกี่ยวกับสงครามเช่นกัน แต่ทว่า เรื่องรามายณะนั้นได้แต่งขึ้นจนสำเร็จเป็นรูปเป็นร่างก่อนที่เรื่องมหากาพย์จะเสร็จสมบูรณ์¹¹ ดังนั้น จึงเป็นไปได้ที่ตำนานเรื่องสาวิตรีได้เกิดขึ้นแล้วในช่วงระยะเวลาที่แต่งมหากาพย์ทั้ง 2 เรื่องนี้ และเมื่อพิจารณาถึงลักษณะตัวละครนางสาวิตรีแล้ว จะเห็นได้ว่า นางสาวิตรีเป็นสตรีที่มีความเชื่อมั่นในความคิดของตนเอง กล้าหาญมั่นคงและพูดจาเปิดเผยตรงไปตรงมา นางสาวิตรีถือความสัตย์ของคำพูดของตนซึ่งแสดงให้เห็นความเชื่อมั่นในการตัดสินใจกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ดังเช่น ตอนที่นางได้ตัดสินใจเลือกพระสตีชวานเพื่อเป็นพระสวามีของนาง แต่ได้รับการทวงติงจากพระนารทพรหมฤๅษว่าพระสตีชวานจะมีพระชนมชีพได้เพียง 1 ปี ถึงกระนั้นนางสาวิตรีก็ยังมุ่งมั่นในการตัดสินใจของตนเอง ดังคำพูดของนางที่ได้กราบทูลยืนยันแก่ท้าวอศิวบดีว่า นางจะไม่เลือกพระสวามีอีกครั้ง เนื่องจากได้ตัดสินใจเลือกพระสตีชวานไปแล้ว

Savitri said, "The death can fall but once, a daughter can be given away but once, and once only can a person say, I give away! These three things can take place only once. Indeed, with a life short or long, possessed of virtue or bereft of them, I have, for once, selected my husband. Twice I shall not select. Having first settled a thing mentally, it is expressed in words, and then it is carried out into practice. Of this my mind is an example!"¹²

¹¹ M. Winternitz, op.cit., p. 514.

¹² Krisnadvaipayanavyasa, op.cit., p. 573.

(สาวิตรู้ทูลว่า, "ความตายสามารถเกิดได้เพียงครั้งเดียว, บุตรสาวสามารถยกให้เพียงครั้งเดียว, และคนเราจะพูดคำว่า, ฉันทยกให้ ! ก็เพียงครั้งเดียว ทั้งสามสิ่งนี้เกิดขึ้นได้เพียงครั้งเดียวเท่านั้น แท้ที่จริงแล้ว, เขามีสายยืนยาวหรือสั้นก็ตาม, จะมีคุณธรรมหรือไม่ก็ตาม กระหม่อมฉันได้เลือกพระสวามีของ กระหม่อมฉันครั้งหนึ่งแล้ว จะเลือกครั้งที่สองหาได้ไม่ หลังจาก ที่ตกลงสิ่งใดสิ่งหนึ่งในใจแล้ว, จึงจะแสดงออกเป็นถ้อยคำ, แล้วจึงปฏิบัติออกมาเป็นการกระทำ ใจของกระหม่อมฉันเป็น ตัวอย่างของสิ่งนี้แล้ว!")

ลักษณะที่เด็ดเดี่ยวกล้าหาญและมีความเชื่อมั่นในตนเอง เช่นนี้ของนางสาวิตรู้เป็นลักษณะของสตรีในยุคมหากาพย์ เช่นเดียวกับนางศกุนตลาในศกุนต-โลปายชานของมหาภารตะที่แสดงบทบาทของสตรีในยุคมหากาพย์ กล่าวคือเป็นผู้ที่มีความรู้ดี มีความเชื่อมั่นในตนเอง เฉลียวฉลาด กล้าหาญมั่นคง และพูดจาเปิดเผยตรงไปตรงมา¹³ ซึ่งเป็นลักษณะที่ใกล้เคียงกับมนุษย์มากกว่าสตรีรุ่นแรก ๆ ในวรรณคดีสันสกฤต จึงอาจกล่าวได้ว่า นิทานเรื่องสาวิตรู้คงจะเกิดขึ้นแล้วในยุคมหากาพย์ แต่มีอาจทราบที่มาที่แน่ชัดของนิทานเรื่องนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่า ตำนานเรื่องสาวิตรู้คงจะเกิดขึ้นแล้วในยุคมหากาพย์ แต่มีอาจทราบที่มาที่แน่ชัดของนิทานเรื่องนี้

อย่างไรก็ตาม ตำนานเรื่องสาวิตรู้ก็ได้รับความนิยมจากหมู่ชนชาวอินเดียและแพร่หลายสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน เรื่องราวของนางสาวิตรู้เป็นที่รู้จักกันดีในหมู่ผู้หญิงชาวฮินดูทั่วประเทศอินเดีย ไม่ว่าจะคนวรรณะสูงหรือคนวรรณะ

¹³ ประเทือง ทินรัตน์, "ศกุนตลา: การศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่มาและความสัมพันธ์ระหว่างฉบับต่าง ๆ," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 98.

ต่ำ ไม่ว่าจะคนรวยหรือคนจน¹⁴ แม้กระทั่งในปัจจุบัน เหล่าผู้หญิงชาวฮินดูยัง
 ร่วมใจกันจัดงานเฉลิมฉลองสรรเสริญนางสาวิตรี เรียกว่า งานสาวิตรีวรัต
 (Savitrivrata)¹⁵ เป็นประจำทุกปี เพื่อระลึกถึงคุณงามความดีของนาง
 สาวิตรีผู้ซึ่งใช้อำนาจแห่งความรักและความดี เข้าต่อสู้จนได้รับชัยชนะจากความ
 ตาย และเชื่อกันว่ากุศลจากการร่วมงานสาวิตรีวรัตนี้จะช่วยดลบันดาลให้ชีวิต
 สมรสของสตรีฮินดูผู้นั้นราบรื่นและประสพสุข การประกอบพิธีกรรมในงานนี้
 กระทำโดยการสวดสรรเสริญนางสาวิตรี ตามบทโคลกเรื่องสาวิตรีในคัมภีร์
 มหาภารตะ¹⁶ และได้รับการยกย่องว่าสามารถใช้คำพูดที่คมคายได้อย่างยิ่งใหญ่
 และไพเราะที่สุด¹⁷

ความสำคัญของเรื่องสาวิตรีในมหากาพย์มหาภารตะ

เรื่องสาวิตรีแทรกอยู่ในวนบรพอันเป็นบรพที่ 3 แห่งมหาภารตะ
 วนบรพเป็นตอนที่ยาวที่สุดในมหาภารตะ เนื้อหาเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตใน
 ปาของพี่น้องตระกูลปาณฑพและช่ายาคือนางกฤษณาเป็นระยะเวลา 13 ปี นอก
 จากเรื่องสาวิตรีแล้ว ในวนบรพนี้ยังมีเรื่องแทรกต่างๆ มากมาย เท่าที่รู้จัก
 ในหมู่ผู้ศึกษาวรรณคดีไทย ได้แก่ เรื่องพระนล (นโลปาชยาน) เรื่องกฤษณา
 สอนน้อง และเรื่องของพระราม (ราโมปาชยาน) เป็นต้น

¹⁴ Romesh C. Dutt, The Ramayana and The Mahabharata
 (London: J.M. Dent & Sons Ltd., 1936), p.216.

¹⁵ Herbert H. Gowen, A History of Indian Literature
 (New Delhi: Sarn Printing Press, 1975), p.230.

¹⁶ M. Winternitz, op,cit.p.399.

¹⁷ M. Winternitz, A History of Indian Literature,
 Vol 3 Part 1, trans. Subhadra Iha (Delhi: Motilal Banarsidass,
 1977), p. 168.

ระหว่างที่ตกทุกข์ได้ยากอยู่กลางป่า พี่น้องตระกูลปามทพต้องเผชิญ เหตุการณ์ต่างๆ แต่ภายหลังก็สามารถแก้ไขให้ลุล่วงไปได้ เช่น นางกฤษณาได้ ถูกชยัทรถลักพาตัวไปแต่ก็สามารถตามไปช่วยเหลือนำตัวนางกลับมาได้ เป็นต้น พี่น้องตระกูลปามทพรู้สึกเศร้าใจในโชคชะตาของพวกเขาตน บรรดาญาติที่พากัน บำเพ็ญตบะอยู่กลางป่าจึงได้พากันปลอบประโลมด้วยการเล่าเรื่องต่างๆ ให้ฟัง ในปติวราตามาหาตมฺยุสปรวหรือสาวตรียุปาชยานนี้ ยูธิษฐิระได้เล่าถึงความ อับภาคย์ของโชคชะตาตนแก่พระฤษีมารกัณเฑยะ แล้วจึงถามพระฤษีถึงสตรีที่มี คุณสมบัติล้ำเลิศทัดเทียมกับนางกฤษณา

"Yudhishtira said, O mighty sage, I do not so much grieve for myself or these my brothers or the loss of my kingdom as I do for this daughter of Drupada. When we were afflicted at the game of the dice by those wicked-souled ones, it was Krishna that delivered us. And she was forcibly carried off from the forest by Jayadratha. Hast thou even seen or heard of any chaste and exalted lady that resembleth this daughter of Drupada?"^{1a}

("ยูธิษฐิระกล่าว, ข้าแต่พระคุณเจ้า, ข้าพเจ้าไม่โศก เศร้า เพื่อตนเองหรือเพื่อเหล่าอนุชาของข้าพเจ้า หรือเพื่อ การสูญเสียราชอาณาจักรของข้าพเจ้า เท่ากับการโศกเศร้า เพื่อเทวราปีที่เมื่อพวกเรากำลังคืบขันในการเล่นสกาจากเหล่า ผู้ใจร้าย, นางกฤษณา* นั้นเป็นผู้ช่วยเหลือนพวกเราให้รอดพ้น และนางได้ถูกชยัทรถบังคับลักพาตัวไปจากป่า มิทราบว่าคุณพระ

^{1a} Krisnadvaipayanavyasa, op.cit., p.570.

* อีกชื่อหนึ่งของนางเทวราปีที่ เหตุที่นางมีผิวดำจึงได้ชื่อว่า กฤษณา

คุณเจ้าได้เคยพบเห็น หรือเคยได้สดับถึงสตรีที่บริสุทธิ์และ
ประเสริฐคล้ายดังนางเทราปที่บ้างหรือไม่?)

ดังนั้นพระฤษิมารักณเทยะจึงได้เล่าเรื่องนางสาวิตรีให้ฟัง

Markandeya said , "Listen , O King , how the
exalted merit of chaste ladies, O Yudhishtira,
was completely obtained by a princess named
Savitri..."¹⁹

(พระฤษิมารักณเทยะตอบ, "โปรดฟัง, มหาบพิตร,
ยุดิษฐิระ, คุณสมบัติอันประเสริฐของสตรีที่บริสุทธิ์สามารถหา
ได้อย่างเพียบพร้อมในตัวเจ้าหญิงที่ทรงพระนามว่า สาวิตรี...")

* นางสาวิตรีเป็นผู้หญิงที่มีคุณสมบัติที่แสนประเสริฐ พรั่งพร้อมไปด้วย
รูปสมบัติและทรัพย์สมบัติ อีกทั้งยังถือกำเนิดในวาระกษัตริย์ ซึ่งเสมอเหมือน
นางกฤษณาชายาของพี่น้องตระกูลปาณฑพทั้ง 5 คน รูปสมบัติของนางสาวิตรี
นั้นเปรียบประดุจพระศรี คือ พระลักษมี ชายาของพระวิษณุอวตารลงมา

And this king's daughter grew like unto
Sree herself in an embodied form. And in due
time , that damsel attained her puberty. And
beholding that graceful maiden of slender waist
and ample hips , and resembling a golden image ,
people thought , "We have received a goddess."
And overpowered by her energy , none could wed
that girl of eyes like lotus-leaves , and
possessed of a burning splendour.²⁰

¹⁹ Ibid., ibid.

²⁰ Ibid., p. 571.

(...และพระราชบิดาทรงพระเจริญขึ้นราวพระศรือวตาร และเมื่อถึงเวลาอันสมควร, พระธิดาก็ได้เจริญวัยสาว และเมื่อได้เห็นนางผู้สง่างามนั้นทรงมีเอวบางและสะโพกอวบ, และแลดูคล้ายคลึงกับรูปสุวรรณปฎิมา, ซนทั้งหลายต่างคิดว่า "เราได้อ่อนรับเทวีมาไว้แล้ว" และด้วยความเกรงในบารมีอันสูงส่งของนาง จึงไม่มีผู้ใดมาสู่ขอนางผู้มีนัยน์ตาประดุจกลีบบัว, และมีลิริโฉมรุ่งโรจน์)

บทบาทของนางสาวิตรีในสาวิตรยุปราชยานับเป็นสตรีที่มีคุณสมบัติอันแสนประเสริฐอย่างยิ่ง ทั้งในฐานะภรรยา บุตรี หรือแม้กระทั่งบุตรสะใภ้ นางสามารถประพฤติปฏิบัติตัวตามบทบาทต่าง ๆ ได้อย่างน่าสรรเสริญ

นางสาวิตรีเป็นชายาของพระสตีชวาน ก่อนที่นางจะอภิเษกสมรส นางได้ล่วงรู้ชะตาชีวิตของพระสตีชวานจากพระนารทพรหมฤๅษีว่า พระสตีชวานจะมีพระชนม์ชีพอยู่ได้อีกเพียง 1 ปี แต่นางถือคำมั่นในการตัดสินใจเลือกพระสวามีไม่หวั่นไหวต่อคำทัดทาน นางได้ใช้เหตุผลอธิบาย จนในที่สุดท้าวอัศวบดีพระบิดาของนางจึงยินยอมให้นางอภิเษกสมรสกับพระสตีชวาน นางจึงได้ละทิ้งความสุขสบายในพระราชวังมาพำนักอยู่ป่าด้วยความรัก แสดงให้เห็นว่านางสาวิตรีเป็นสตรีที่มั่นคงเด็ดเดี่ยวอย่างยิ่ง นางสาวิตรีเป็นภรรยาที่มีจิตใจเข้มแข็งมาก นางมิเคยบอกความลับเรื่องความตายให้พระสตีชวานได้ล่วงรู้และเป็นกังวลเลย เมื่อถึงกำหนดที่พระสวามีจะต้องสิ้นพระชนม์ นางได้บำเพ็ญพรตที่เรียกว่า ตริราตราชฎงค์ (Triratna vow) โดยอดอาหารเป็นเวลา 3 วัน 3 คืน ซึ่งตามความเชื่อของสตรีอินเดียเท่าที่ปรากฏในมหาภารตะ การบำเพ็ญพรตเป็นพิธีกรรมอย่างหนึ่งที่สตรีใช้ปฏิบัติเพื่อขอให้สิ่งที่ตนปรารถนาได้บรรลุตามความต้องการ²¹

²¹ ภิญโญ บุญทอง, "บทบาทและฐานะสตรีในมหาภารตะ,"

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 151.

เมื่อพระสตีชวานเจ็บบวยใกล้สิ้นพระชนม์ที่กลางป่า นางสาวิตรีก็
 ฝ้าปรนนิบัติพระสวามีจนวาระสุดท้ายของชีวิต หลังจากที่พระยมนำวิญญาณ
 ของพระสตีชวานไป นางสาวิตรีได้เพียรพยายามติดตามไปเพื่อช่วยเหลือพระ
 สวามีอย่างมิย่อท้อ นางมิได้แสดงอาการพุ่มพวยออกมา แต่นางกลับใช้สติปัญญา
 แก้ไขปัญหามากกว่าใช้อารมณ์ นางได้พูดโน้มน้าวใจด้วยการยกคำพูดที่เป็น
 ธรรมะ โดยชี้ให้เห็นว่าธรรมเป็นสิ่งทีล้ำเลิศที่สุด ผู้คนทั้งหลายนิยมคบกับผู้
 ประพฤติธรรมเพราะผู้ประพฤติธรรมย่อมเมตตาปราณีและเป็นที่พึ่งแก่สรรพสัตว์
 ทั้งปวง คำพูดที่นางยกย่องพระยมนว่าเป็นผู้ประพฤติอยู่ในธรรมเช่นนี้ย่อมประทับใจ
 ใจผู้ฟัง ในที่สุด พระยมนจึงคืนชีวิตพระสตีชวานและอวยพรให้พรต่าง ๆ ที่นาง
 ขอไว้สำเร็จสมความปรารถนา แสดงให้เห็นว่า นางสาวิตรีเป็นผู้มีความเพียร
 พยายาม มีความรู้ มีความจงรักภักดีต่อสามี สติปัญญาเฉลียวฉลาด และมี
 จิตวิทยาในการพูดโน้มน้าวใจ จนสามารถช่วยให้พระสวามีฟื้นคืนชีวิตอีกครั้ง

Yama, the dispenser of justice, untied his noose,
 and with cheerful heart said these words to Savitri,
 "Thus, O suspicious and chaste lady, is thy husband
 freed by me! Thou wilt be able to take him back free
 from disease. And he will attain to success!"²²

(พระยม, ผู้ประสาทความยุติธรรม, ได้แก้บ่วงของพระองค์, และ
 กล่าวแก่นางสาวิตรีด้วยพระหฤทัยอันร่าเริงว่า, "ดังนั้นหนอ, นางผู้
 บริสุทธิ์, ข้าขอปล่อยพระสวามีของเจ้า! เจ้าสามารถพาพระสวามี
 กลับไปโดยปราศจากโรคภัยทั้งปวงและเขาจะประสบความสำเร็จ")

นางสาวิตรีเป็นลูกที่มีความกตัญญูต่อบิดามารดา เมื่อนางได้รับอนุญาต
 จากพระยมให้ขอพรได้ นางจึงขอให้ท้าวอัศวบดีมีโอรสหรือองค์เพื่อจะได้ดำรง
 พระราชวงศ์สืบไป เนื่องจากนางตระหนักว่าพระบิดายังขาดพระโอรสที่จะสืบ
 ราชบัลลังก์ ส่วนในฐานะบุตรสะใภ้ของท้าวทฤมตเสนกับนางไศพชา นาง

²² Krisnadvaipayanaavyasa, op.cit., p. 579.

สาวิตรีได้ปฏิบัติตนต่อพระบิดาพระมารดาของพระสวามีอย่างดี เยี่ยม นาง
ปรนนิบัติรับใช้ด้วยความเต็มใจและด้วยความสำนึกในหน้าที่ของพระสุมิสสา ทำ
ให้นางได้รับความรักความเมตตาจากพระบิดาพระมารดาของพระสวามี และ
เหล่าพราหมณ์ที่อาศัยอยู่ในอาศรมกลางป่านั้น และเมื่อนางได้มีโอกาสขอพร
จากพระยม พรประการที่ 1 และประการที่ 2 นั้น นางได้ขอเพื่อพระบิดาของ
พระสวามี พรประการที่ 1 นางสาวิตรีขอให้พระเนตรของท้าวทฤมตเสนาหาย
บอด และให้มีพระเดชาณุภาพราวกับพระอัคนีหรือพระสุริยะ พรประการที่ 2
นางขอให้ท้าวทฤมตเสนาได้ราชบัลลังก์กลับคืน และอย่าได้ละเลยในราชธรรม
นับเป็นการแสดงความกตัญญูในฐานะพระสุมิสสาอย่างดีเลิศ การที่นางขอพรสอง
ประการแรกให้แก่พระบิดาของพระสวามี แสดงให้เห็นว่านางสาวิตรีมีความรัก
ความห่วงใยต่อคนในครอบครัวเดียวกัน นางคงเห็นว่าท้าวทฤมตเสนาเดือดร้อน
มากกว่าพระบิดาของนาง นับได้ว่า นางสาวิตรีเป็นสตรีที่มีน้ำใจกว้างขวาง
และมีเหตุมีผล

เห็นได้ว่า นอกจากนางสาวิตรีจะงามพร้อมทั้งรูปโฉมและจิตใจแล้ว
นางยังเป็นสตรีที่ประพฤติชอบ กล้าหาญ มั่นคง คุณธรรมสูงส่ง สติปัญญาเฉลียว
ฉลาด รู้จักใช้สติปัญญาแก้ไขปัญหามากกว่าใช้อารมณ์และด้วยสติปัญญาอันเฉลียว
ฉลาดของนางทำให้ตัวนางและบุคคลรอบข้างประสบความสุข นับเป็นสตรีใน
อุดมคติที่น่ายกย่องอย่างยิ่ง ดังนั้น การที่พระฤษีมารกัณเฑาะเล่าเรื่องของนาง
สาวิตรีเพื่อเปรียบเทียบกับยฤทธิระเห็นถึงสตรีที่มีคุณสมบัติดีเลิศ เพียบพร้อมเสมอ
นางกฤษณาจึงเป็นข้อสนับสนุนคุณสมบัติของนางกฤษณาได้เด่นชัดยิ่งขึ้น เรื่อง
สาวิตรีที่แทรกเข้ามาจึงมีความสัมพันธ์กับโครงเรื่องหลักได้อย่างสอดคล้อง

วิธีการแทรกเรื่องต่างๆในมหากาพย์เป็นวิธีการแทรกอย่างเจตนา
ถึงแม้ว่าเนื้อเรื่องของเรื่องแทรกจะมีได้เกี่ยวข้องกับโครงเรื่องหลักอย่างจริง
จัง แต่ทว่าผู้ที่แทรกเรื่องต่าง ๆ เข้ามานั้นสามารถแทรกได้อย่างแนบเนียน
โดยเรื่องแทรกเหล่านี้ช่วยขยายความและสนับสนุนโครงเรื่องหลักให้ชัดเจนยิ่ง
ขึ้น เช่น ศกุนตโลปาชยานในอาทิพรรพ ซึ่งเป็นบรรพแรกของมหากาพย์ ฤษี
ไวศัมปายันได้เล่าเรื่องท้าวทฤษยันต์กับนางศกุนตลา พระราชบิดาและพระราช

มารดาของพระภรต กษัตริย์ต้นราชวงศ์ภารตะให้แก่ท้าวชนเมชัยฟัง เนื่องจาก
ท้าวชนเมชัยทรงอยากทราบถึงประวัติความเป็นมาของบรรพบุรุษของพระองค์
หรือการแทรกนโลปาชยานในนวนิยาย ฤษีพฤทศวะได้บอกยฺษีษฐีระว่า การ
พนันเคยทำให้พระนล กษัตริย์ในอดีตองค์หนึ่งได้รับความลำบากอย่างแสนสาหัส
มาแล้ว เมื่อยฺษีษฐีระถามถึงรายละเอียด ฤษีพฤทศวะจึงได้เล่าเรื่องพระนล
ให้ฟัง เป็นต้น จึงกล่าวได้ว่า เรื่องสาวตรีที่แทรกเข้ามาทำได้อย่างแนบเนียน
ทำให้เห็นถึงคุณสมบัติของนางกฤษณาได้อย่างเด่นชัดยิ่งขึ้น